

Gülhan Sındı

*Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü Öğrencisi

Giriş

Sanat en genel anlamıyla insanın bir anlatım yolu ve biçimidir. Bu anlatım yolunun çok çeşitli olması da doğaldır. Sanatın oluşumunda coğrafi konum, yeryüzü şekli, iklim ve bulunduğu bölgenin doğal malzeme kaynağı, dinsel inanışlar, toplumsal yapı yani yarı göçebe veya yerleşik toplum, önceki uygarlıklar ve komşu ülkelerin kültürel açıdan etkileri, iktisadi durum ve sanatın ortaya koyulduğu dönem sanat eserinin oluşmasında belirleyici etkenlerdir.

Orta Asya İslamiyet öncesi Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Uygur devletinin yarı göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçmesi, Türk sanat tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. 745 yılında Göktürklerden sonra Ötüken ve çevresinde devlet kuran Uygurlar, 840 yılında Kırgızlar tarafından yenilgiye uğradılar ve çeşitli bölgelere dağıldılar. Uygurların bir kısmı 847'de Kansu'ya yerleşerek burada Kaңçu Uygur Devleti'ni (Sarı Uygurlar) kurdular ve 911 yılında bağımsızlıklarını kazandılar. Diğer bir kısmı ise 856'da Doğu Türkistan'da ki Turfan bölgesine yerleşerek Turfan Uygur Devleti'ni kurdular.[1]

Uygur devri şehircilik açısından önemli bir devirdir. Doğu Türkistan'ın Uygur dönemindeki en önemli şehirleri ve aynı zamanda sanat merkezleri: Barkul, Kuça, Hami, Beşbalık, Lukşun, Turfan, Toksun, Aksu, Sengim, Canbalık, Yengi Balık, Kum-Tura, Karaşar, Yar-Hoto, Hoço, Murtuk, Toyuk, Bezeklik, Karaşehir, Sorçuk, Sulmi, Yutoğ, Kızıl, Hoten, Niya, Miran, Lou-lan, Tun-huang gibi bölgelerdir.[2]

Uygur Şehirleri ve Mimarisi

Turfan Uygurlarının siyasi rolleri Ötüken Uygurları gibi önemli olmamışsa da bu bölgenin ticaret yolları üzerinde bulunması açısından önemlidir. Adını da bulunduğu bölgeden alan Turfan Uygurları bölgenin kendine has kültürünü özümsemişlerdir. 7. yüzyılda Budizmi ve 8. yüzyıl sonlarına doğru Maniheizimi kabul etmiş olan Ötüken Uygur Devleti bir tüccar ve şehirli dini olması sebebiyle yerleşik hayata geçmeleriyle, ilim, edebiyat ve sanatta ilerlemişlerdir.[3] 9.yüzyılda Turfan bölgesine yerleştikten sonra Mani dininden Budizm'e geçmiş ve Doğu Türkistan önemli Budist merkezleri haline gelmiştir. Şehirleşmenin de bu bölgeye geldikten sonra görüldüğü düşünülse de aslında ilk şehirler Ötüken Uygur devletinin kağanı Moyen Çor döneminde inşa edilmiş olan iki şehir; bunlardan biri Baybalık (zengin şehir) diğeri ise devletin merkezi olan Karabalgasun son derece etkileyici bir şehir haline gelmiştir. Şehrin on iki tane demir kapısı vardır. Nüfusu kalabalık olan şehrin çarşıları ve ticaret bölgelerinin oldukça faal olduğu bu dönemde kısmen şehirleşme görülür. Çinlilerin ve Soğduların yerleşik medeniyetlerinin etkisi dolayısıyla da şehirleşme hızlanmıştır.[4] 9. yüzyıl ortalarında Turfan bölgesine yerleşen Uygurlar, Çin kaynaklarında Kao-ch'ang ya da Pei-T'ing (Beşbalık) Devleti olarak geçer. Bunun sebebi ise kağanların kışlık merkezi olarak Kao-Ch'ang, yazlık merkezi olarak da Pei-t'ing (Beşbalık) şehrini kullanmalarındır.

Beşbalık

Doğu Türkistan'ın tarihi 36 şehir devletinden biri olan Beşbalık; Tanrı Dağları'nın doğu eteklerinde sulak bir vadide kurulmuştur. İpekyolu ticaretinin güzergâhı üzerinde olması açısından önemli bir şehir olan Beşbalık şehri Uygur Budizmi'nin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Beşbalık eski şehri 6. yüzyılda yapılmış ve 15. yüzyılda savaşlarda yıkılmıştır. Dikdörtgen planlı şehrin çevresi 5 kilometre olup dış surları kuzey-güney 1500 metre doğu-batı kısmı ise 1200 metredir. Surların yüksekliği 6 metre kalınlığı ise 4 metredir. Kulelerin yüksekliği 10 metre kalınlığı 7 metredir. Şehrin içinde iki kat sur duvarı bulunmaktadır. Beşbalık adı 17-18. yüzyılda Moğolca "güzel otak" anlamına gelen "Urumçi" olarak değiştirilmiştir.[5]

Kao-ch'ang

Turfan Uygur Devleti'nin kışlık merkezi Kao-Ch'ang'ın eski şehri Türkçe adıyla Yarhoto (uçurum şehri) anlamına gelen şehrin diğer bir adı da İdikut şehridir. MÖ 60 yılı çevresinde inşa edilmiş şehirde hükümdar sarayından başka mabetler bulunuyordu. Dini niteliği olan şehrin ortasında "Han-tura" denen (Grünwedel, harabe E) saray kısmı bulunmaktaydı. Han-tura, yıkık hali bile 15 metre yüksekliğinde duvarlar içinde korunaklı idi. Kuzey tarafında surlar çift sıralıydı. Hala ayakta duran duvarların üstünden 10 metre kadar yüksek bir çift kule bulunuyordu. Bu çift kulenin kuzey ve batısında kaleyi çevreleyen surlar bir nevi set teşkil ediyordu. Bu sete bakan bir Kubbealtı divanhane, kubbeli veya çatılı olan sıra ile odalar inşa edilmiş ve süslenmiştir. Han-tura'nın etrafındaki dört köşe Koço şehrinin her kenarı 1365 metredir. Şehrin dört ana yönde birer kapısı bulunmaktadır. Surlar çığ tuğladan inşa edilmiş ve kısmen sıvı gök rengi tuğlalar ile süslenmiştir. Surların yetmişten fazla kuleleri vardır. Kubbeli olan köşe kuleler ise birer "idiz eb" (pagoda) mahiyetinde idi. Buralarda dini yazılar saklanıyordu.[6]

10. yüzyılda Çin'in elçisi olarak Wang Yen-te, Kao-ch'ang şehrini ziyaret etmiş bu bölge için yağmur ve karın yağmadığını, aşırı sıcaklar dolayısıyla da halkın toprağı kazarak oturmak için kendilerine mağaralar yaptığını ve burada evlerin beyaza boyandığından raporlarında bildirmiştir.[7] Şehrin tam ortasında 5.000 metrekare büyük bir Budist tapınağı ve büyük küçük 50 adet tapınak bulunmaktadır. Günümüze gelen çok sayıda Budist mağara tapınakları şöyledir: Bezeklik Mağaraları, Toyuk Mağaraları, Sengim Mağaraları, Çikan Gölü Mağaraları, Bai-hsi-he-er Mağaraları, Yar Gölü Mağaraları, Büyük ve Küçük Şeftali Vadisi Mağaraları gibi 200 adet mağara tespit edilmiştir.[8] En önemli Budist mağaralarından aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

Bezeklik Bin Budha Mağaraları

Bugünkü Turfan şehri yakınlarında Kao-ch'ang şehrinde kayalara oyularak yapılmış Budist mağaralar külliyesidir. Bezeklik mağaraları tamamen Budist Uygurlar tarafından yapılmıştır. Klasik Uygur tarzının en güzel örnekleri olan Bezeklik mağara tapınakları Sengim Vadisinde Kızıl Dağ mevkiinde kayalara oyulmuş çok sayıda tapınaktan meydana gelmiştir. Tapınakların genel planı, en içte yer alan sadece rahiplerin girebildiği ve Budha ya da diğer bir ilahın bulunduğu iç tapınak ile bunun etrafındaki dehliz ve mekanlardan oluşmaktaydı.[9] Tapınak ve manastırların buldukları yere Uygurlar "ming-öy" adını verirler. Alışılmamış bir şekilde derinlemesine oyulmuş mekanların tavanları ise beşik tonoz biçiminde olup duvarlar tamamıyla fresk, alçak kabartma ve yüksek kabartma (relief) tekniğiyle yapılmış duvar resimleriyle bezenmiştir. Burası adeta plastik sanatları yönünden açık hava müzesi niteliği taşımaktadır.[10] Bu tapınaklara bu sebepten ötürü Bezeklik adı verilmektedir.

Bezeklik Mağara Tapınakları

Kızıl Bin Budha Mağaraları

Uygur mimarisinin en önemli eserlerinden bir diğeri de Kuça şehrinde bulunan Kızıl Bin Budha Mağaraları'dır. Muzhat Nehri'nin kuzeyindeki Bin Ev Dağı'nın uçurumunda inşa edilmiştir. Günümüze gelen mağara sayısı 269'dur. MS 4-8. yüzyıllardaki Kuça Mağaraları'nın özelliklerini taşıyan Kızıl Bin Budha mağaraları, ibadet edilen mağaralar ile rahip ve çömezlerin yaşadığı mağaralar olarak ikiye ayrılmıştır. Bütün duvar resimleri ibadet edilen mağaralarda bulunmakta olup törenlerin yapıldığı mağaralar yüksek ve büyüktürler.

Tun-Huang Bin budha Mağaraları

Tun-huang şehri Kansu eyaletinin Ho-Hsi (Sarı Irmak'ın batısı) geçidinin batı ucunda yer almaktadır. Han hanedanlığı (MÖ 206 – MS220) zamanında kurulmuş bir vaha şehridir. Budizm'in en önemli merkezlerinden biri olmuş yüzyıllar boyunca birçok hanedanlık tarafından bu bölgede binlerce Budist mağaralar inşa ettirilmiştir. Tun-huang şehrinin kuzeydoğusundaki Wu-shan dağının doğu eteklerinde kurulan bu mağaraların ilki MS 366 yılında yapılmıştır. Tamamının inşası Yuan hanedanlığına (1236-1279) kadar olan bin yıla yakın bir döneme yayılır. Sayıları binleri aşan mağaralara bu yüzden bin Budha mağaraları denmiştir. Günümüze kadar gelen mağara sayısı 492 olup bu mağaralarda 2000'den fazla boyalı heykel ve 45 bin metrekarelik alanı kapsayan freskler bulunmaktadır. Burada hem Çin hem de Türk Budist sanatının en güzel örneklerini görmek mümkündür. Resimler gündelik hayatı ticaret kervanlarını dini ve toplumsal törenleri betimleyerek bize o dönemin yaşayışı hakkında bilgiler vermektedir. Mağaralardaki kutsal metinler deposu Ch'ing hanedanlığı (1644-1908) zamanında 1900 yılında keşfedilmiştir. Depoda bulunan 50.000 kadar kutsal

metin ruloları, kitaplar ve süslemelerin çoğu yağmalanmış veya yok edilmiş olsa da bir kısmı Batılı ve Çinli ilim adamlarınca koruma altına alınmıştır. Bu depolardan çıkan el yazmaları ve resimler öylesine zengindir ki bunlar “Tun-huangoloji” adı verilen özel bir bilim dalı kurulmasına sebep olmuştur. Bu mağaraların 7. ve 12. yüzyıla ait olanları Uygur eserleridir.[11]

Uyuyan Budha Heykeli

Uygur Resim Sanatı

Uygur sanatı, Türk resim ve heykel sanatlarının erken dönemlerdeki en zengin yapıtlardır. 8. yüzyıldan Uygurların Doğu Türkistan’a nüfuz etmeleriyle Uygur duvar resimleri devri başlamıştır. Böylece ortaya çıkan Uygur resim üslubu zamanla bütün Orta Asya ülkelerini etkisi altına almıştır.

9. yüzyılda ortaya çıkan ve 13. yüzyıla kadar varlığını sürdüren klasik Uygur resim üslubuyla başlayan ve 15. yüzyıla kadar uzanan dönemde yabancı etkiler, özellikle Lamaist üslup etkileri artar ve eski özellikler kaybolur.[12] Uygur sanatının başlangıç devresinin en önemli aşamasını Budist Gandara, İran, Tohar stili sezinmekte ve sonra Çin unsurları göze çarpmaktadır. Ayrıca Bizans, Greko-Budist gibi sanatları da başlangıç evresinde Uygur resim sanatını etkileyen üsluplar arasında göstermek gerekir. Böylesine yoğun bir etkileşim nedeni kervanyolu, İpekyolu, siyasi gelişmeler gibi gerekçelere bağlanabilir.[13] Uygur duvar resimleri eski Türk geleneklerinin izlerinin devam ettiği Manicilik ve daha yaygın bir şekilde yerleşen Budizm’in ikonografisinin yansıdığı bir sentezin ürünüdür.[14]

Uygur Duvar Resimleri

Resimler duvarlarda ipek veya bezden dini bayraklarda ve kitaplarda yer almıştır. Uygur resim sanatında çizgi unsuru hakim bulunuyordu. Yüzey alçı veya mukavva karışımı ile hazırlanıp resim, çoğu zaman “meke” denen Çin mürekkebi ile “uç” denen çalından kesilen kalem ile çiziliyordu. Çinliler daha çok fırça kullanırken Uygurlar uç kullanıyorlardı. Uygur sanatının diğer Budist sanatından ayrı bir usulü vardı. Renkleri zıncı karışımı içinde eritip şeffaf şekilde sürüyorlardı. Böylece gökkuşağı gibi parlak renkler hiç kararmadan yüzyıllardır durmaktaydı.[15] Resimlerde çoğunlukla koyu mavi ve kırmızının çok olduğu parlak renkler kullanılmıştır.

Portre yapma sanatı ilk defa 750’den sonra Türk duvar resimlerinde başlamıştır. O zamana kadar insan vücudu gibi insan yüzü de şemalara göre çiziliyor, resmin altına adı yazılarak ayırt edilebiliyordu. Ancak Uygurlar, resim sanatında gerçekçi bir üslûp geliştirerek resme kendilerinden önceki dönemlerden çok daha farklı bir boyut kazandırmıştır. Örneğin, arkeolojik araştırmalar sonucunda Koço’da bulunan 8-9. yüzyıllarına ait 66×32 santimetre ölçülerindeki koşan yağız at freskinde realist bir resim anlayışı üslubu vardır. Sorçuk’ta 82×59 santimetre ölçülerindeki bir freskte kız ver erkek Uygur vakıfçıları tasvir edilmiş bir kız bir erkek olarak yan yana on vakıfçı sıkışık halde sıralanmıştır. Figürler portre özelliği göstermektedir.[.16]

Bezekli mağaralarında 1200 metrekarelik duvar resimleri Budist sanatının ulaştığı mükemmelliği gösterir. Resmin merkezinde büyük boyutlarda bir Budha'nın olması etrafında azizler, çömezler ve inanırlarla çevrilmesi tipik Uygur dönemi özelliklerini taşır.[17] Bezekli'te başta 9. Tapınak olmak üzere pek çok tapınakta çok sayıda Pranidhi[18] sahnesine yer verilmiştir. Bu sahneler Uygurlar tarafından geliştirilmiştir ve ilk olarak Bezekli'te görülür. Sahneler de Budha'nın menkıbelerine ait bir nevi duruş sahneleridir. Ortada yer alan büyük boyda Budha ve etrafında ona refakat eden 8 kişi vardır. Budha genellikle ayakta bazen de bağdaş kurmuş şekilde gösterilir. Figürlerden kutsallık atfedilmiş olanlarında dairesel haleler bulunmaktadır.[19] Diğer figürlerde Uygur, Hintli, Çinli, İranlı gibi çeşitli milletlerden ve soylu, asker, tüccar, din adamı çeşitli zümrelerden kimselerdir. Bu figürler ellerinde tepşileri ile Budha'ya sunu yapmakta diğer figürler ise genellikle ellerini Anjalimudra (yalvarma ve tapınma sembolü) pozisyonunda tutarak tapınmaktadır. Resimlerde Budha'nın ölümünü anlatan sahneler önem arz eder. Burada farklı topluluklardan insanlar üzüntülü surat ifadeleri ile bazı sahnelerde ise insanların bıçaklarla yüzlerini çizerek ağlamaları tasvir edilmiştir. Budha, tasvirlerinde saçları tepede topuz yapılmış, kulak memeleri sarkık, ince bıyıklı, ince kaşlı ve iki kaşının arasında bir benek bulunan ve dingin bir ifade ile gösterilir. Saç renkleri genellikle mavi tonlarındadır. Elbiselerinde de mavi tonları kullanılır. Mavi rengin kullanılması tesadüfi değildir. Mavi renk eski Türklerde ve kısmen Uygurlarda Gök Tanrısını temsil eder.[20] Pranidhi sahneleri, Uygurların resim sanatını eski geleneklerinden kalma Gök Tengri inancı ile harmanladıklarını göstermiş olması açısından pek önemlidir. Çünkü sahnelerde resmedilen birçok tasvir eski Türk matem geleneklerinde de bulunmaktadır.

Pranidhi Sahnesi

Uygurlar da Burkan (Budha) ve benzeri azizlere Doğu Türklerini andırır bir güzellik katmışlardır. Doğu Asyalılarda yaygın olan çekik gözler Çinlilerce Türklerin alameti sayılan uzun ve büyükçe burun (Çinlilerin burnu küçük ve yayvandır) çok beyaz cilt özellikleri Budha resimlerinde tasvir edilmişti.

Uygur resim sanatında karşımıza çıkan diğer bir figür Lokapala tasvirleri (Uygur Türkçesi'nde "Küzetkici") yani dünyanın dört yönünden kötü ruhları kovaladıkları düşünülen ve Budha'yı koruyan Alp-Tanrı'lar; Orta Asya'da gelişmiş tasavvurlardı. Küzetkici ve onların ordusu sayılan alp ruhlar Orta Asya ve Türk kıyafetlerinde zırhlı, tulgalı, tuğ taşıyan şahsiyetler gibi tasvir edilirdi. Alp Tanrılar ellerinde silahlar ve yılanlar ateşler saçarak korkutucu bir şekilde belirtiliyordu. "Yek" ve "İçgek" (kan içen) gibi adları ile anılan kötü ruhlar hayvani şekillerde bazen hayvan başlı olarak gösterilirdi. Bu tasvirler de Prandhi sahnelerinde olduğu gibi Uygurların aslında Budizme ait olmayan eski Türklerin savaşçı özelliklerini yeni dinlerine entegre etmiş olduklarını göstermiş olması açısından önemlidir.

Uygur resim üslubu çeşitli yollarla daha batıdaki toplumların sanatlarını ve özellikle de İslam sanatını da etkilemiştir. Abbasi Halifesi Mutasım tarafından Türk askerleri için kurulan Samara kentinde inşa edilen Cevsak-ül Hakani ve Balkuvara gibi saraylarda duvar resimleri ve stuko bezemeler bulunmaktadır. 11. yüzyılda Gaznelilerin Leşker-i Bazar Sarayı fresklerinde Büyük Selçukluların merkezi Rey'deki duvar resimlerinde yine Rey ve Keşan minai ve perdahlı keramikleri ile çinilerinde Uygur resminin etkileri kendini gösterir. Uygur fresklerinin Anadolu'daki etkilerini Kubadabad sarayı duvar çinilerinde de görmek mümkündür.[21]

Uygur minyatür sanatının başlangıcı ise Maniciliğin kutsal kitabında bulunan resimlere dayanmaktadır. Esasında kompozisyon ve renk açısından fresko tekniğinden pek de farklı olmayan bu resimlerde özellikle Uygur hükümdarı Böğü Kağan'ın Maniciliği kabul edişini tasvir ettiğine inanılan bir sahne önemlidir.[22]

Uygur minyatürleri İslam minyatürünün kaynağı olmuştur. Anadolu'da 13. yüzyılda yapılmış gibi görülen iki minyatürlü eser vardır. Bunlardan biri Topkapı sarayında bulunan Varka ve Gülşah mesnevisi diğeri ise Astroloji konulu, Paris Bibliotheque Nationale'da bulunan Nasr El Din (Siyasi Tezkere) olarak tanınan yazmadır. Bu eserler Türk-İslam minyatür sanatının en iyilerini oluştururlar.[23]

Uygur Minyatürüne Bir Örnek

Uygurlarda Heykel Sanatı

Malzeme olarak yalnız ağaca ve toprağa sahip bulunan Orta Asyalı heykeltıraş, tahta oymaları ve stuko tarzındaki sıvadan yoğurulan kabartmalar yanında Greko-Budist sanatından önce kendine has bir heykeltıraşlık usulü geliştirmiştir.

Doğu Türkistan heykeltıraşlığı insan boyu ölçüsündeki Greko-Romen tarzda heykeller daha sonra dev şeklinde boyu 10 metreyi aşan insanüstü heykellere geçerek eserler meydana getirdi. Helenistik çehrenin yerini Gandhara sanatının daha Hintlileşmiş simaları aldı. Onların yerini de Orta Asya'nın karışık milletlerinin çeşitli yönlerini aksettiren yerli estetik kavramlar gelişti. En sonunda Türk zevkini ve ırki hususiyetlerini aksettirdi.[24]

Ağaç heykeltıraşlığı Uygur devrinde yani bir önem kazandı. Tahta heykellerin üzerine macun sürülür ondan sonra bunlar boyanır ve yaldızlanırdı. Yumuşak ağaçtan heykel portreler yapılırdı. Heykellerde güzelleştirme çabasına girilmemiş gerçeğe yakın ifade edilmiştir. Tumşuk ve Astana heykellerinde ve Hoten resimlerinde Türk izlerinin görüldüğü Uygur devrinde estetik Çin kavramlarına doğru biraz kaydysa da umumiyetle 7. ve 8. yüzyılda gelişen ideal Türk tipinin tarzı bir daha değişmemek üzere tespit edildi. Tabgaç ve Hoten heykellerinde görülen yarı gülümseyen, süzük gözlü güzeller Uygur sanatında yoktur. Uygurlar mabud, bey, hatun gibi şahısları dik yapılı tasvir ederlerdi. Doğu Türkistan heykellerinde yerli kıyafetleri dikkati çeker.[25]

Kızıl bölgelerinde bulunan pişmiş topraktan yapılan diz çökmüş adam heykeli en tanınmış heykellerden biridir. Omuzunda yük taşıyan bu adam heykeli 47 santimetre boyunda olup 8. ve 9. yüzyıl Uygur heykel sanatı için önemlidir. Vücudu esmer beyaz karışımı olup saçları

siyahtır. Çıplak vücudu kahverengi bir peştamal ile örtülüdür. Bir çok hayvan heykeli ve figürleri yapılmıştır. Sorçuk'ta bulunan at başlı heykeli ve fil başı heykeli üslup olarak gerçeğe yakındır.[26]

Uygur Sosyal Hayatında Meşrep

Uygur Türklerinin sosyal hayatında önemli bir yer tutan, dini ve milli açıdan özel bir anlama sahip olan ve belli bir takvime bağlı olarak kutlanan Uygur halk meşreplerinin tarihi oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Meşrep, “ziyafet”, “keyif meclisi” ile “şölen” anlamına gelmektedir. Türkü, müzik, halk oyunları ile halkın örf ve adetlerinin birleştiği bir çeşit eğlence şekli olarak Uygur Türkleri arasında yaşatılmaktadır. Meşreplerin ortaya çıkışı Uygur halk kültürü ile ilişkili olup Uygurların tarihi dönemlerinden itibaren sahip olduğu coğrafi şartlar sosyo-kültürel yaşam özellikleri, estetik anlayış ve milli kimlik felsefesi bu ilişkiyi olgunlaştırmıştır. Uygurlar yerleşik hayata geçtikten sonra meşrep kültürü daha da gelişmiş, 10. yüzyılda Uygurların İslamiyete girmeleriyle eski geleneksel yapılar yeni din ile harmanlanmıştır. Meşreplerde de tesiri görülmüşse de meşrep geleneği devam etmiştir.

Müzik, şarkı ve dans gibi birçok unsuru içinde barındıran 12 makam etrafında şekillenen Uygur meşrepleri Kaçun, Kaşgar, Kelpin, Kumul, Lopnur, Toksun, Turfan, Dolan ve Hoten gibi bölgelerde meşrepler icra zamanları ve icra şekilleri bağlamında farklıdır. Bu farklılık beraberinde birçok meşrep çeşidini ortaya çıkarmıştır. Örneğin 30 oğul meşrebine sadece erkekler katılırken, Çokanlar meclis oturuşu sadece bayanlara ait bir meşreptir. Meşrepler kutlama, bayram, toy, düğün merasimlerinde, bol mahsüllü kutlama, eğlenme, sosyal yaşamı düzenleme, çiftçilik ve avcılık faaliyetlerini kutlama gibi çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmektedir. Ayrıca meşrepler geleneksel Uygur mutfağının da sunulduğu bir törendir. Meşrep geleneği 2010 yılında UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miras listesine alınmıştır.[27]

Uygur Sanatında Tiyatro

Budizmi halka öğretmek ve sevdirmek için kaleme alınan dini eserlerin üslup ve anlatımına bakarak bunların bir bölümünün dramatik özelliklerine göre sahnelenmiş olduğu düşünülür. Destan ve dini menkıbelerin temsili hakkında tahminler şöyledir; bunlar aslen destan okuyucusu tarafından kopuz çalınarak veya dans şeklinde veya “tulı” denen ve ölmüş kimseleri tasvir eden kuklalar ile sahneye çıkarılıyordu (karagöz oyunu bu kukla oyununa bağlanmaktadır).

Orta Asya'da bu tarzda Budizm dinine bağlı bir gelenek de vardı. Uygurlarca “körünç” (görülecek şey) adı altında sahneye konan Sanskrit aslından Toharca'ya oradan da El Balıklı Prajnarakşita adlı bir Uygur rahibi tarafından Uygurcaya çevrilen Maytrisimit adlı Budist menkıbe sahnede gösterilmek için kaleme alınmıştır. Bir başka örnek de Kalyanamkara ve Papamkara hikayesi gösterilebilir.[28]

Türklerde tiyatronun tarihini, eski çağlardan beri var olduğunu öne süren M. Nikoliç isimli yazarın 1934 tarihli Politika gazetesinde yazdığı bir makale, dilimize de çevrilmiş olup yayımlanmıştır. Bu Sırp yazar Türklerin 4000 yıl önce bugün anladığımız haliyle dram sanatı yaptıklarını ve 2000 yıl önce yazılmış olduğunu söylediği bir Türk piyesi hakkında bilgi vermektedir. Joseph Gregor Dünya Tiyatro Tarihi adlı eserinde bu piyesten bahsetmiş olsa da hiçbir yorum yapmamıştır. Çin'de ise; ilk tiyatro örnekleri ancak MS 800 yıllarında başlar.[29] Bu tespit göz önüne alındığında tiyatronun Türklerde Çinlilerden çok daha önce başladığı sonucuna varmak mümkündür.

Sonuç

Bozkır kültürünün en önemli halklarından olan Orta Asya Türklerinde sanat, yarı göçebe yaşam tarzından beri benimsenmiştir. Ancak sanat, yarı göçebe kültürün getirmiş olduğu zaruret neticesinde daha çok taşınabilir el sanatları üzerinde yoğunlaşmış olup, Uygur Devletleri ile birlikte Türk sanatı da büyük ölçüde değişmiştir. Bu durumun en önemli sebebi; Uygurların yerleşik bir yaşam tarzını benimsemiş olmalarıdır. Ayrıca özellikle İpekyolu güzergâhında yerleştikleri vaha şehirlerinde diğer kültürler ile iletişim halinde bulunmaları da sanat eserlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Uygurlarda sanatın kendilerinden önceki Türk topluluklarından farklı olarak gelişmesini etkileyen bir diğer etken de dindir. Uygurlar, Maniheizm ve Budizm etkileri ile sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Ancak, bu eserlere kendi üslûplarını da katarak bir sentez oluşturmuşlardır. Şüphesiz ki Uygurların, Türk sanatına katkıları çok büyüktür. Gerek siyasi tarih gerekse kültür tarihi açısından önemli bilgiler taşıyan bu sanat eserleri, kendilerinden sonra gelen Türk devletlerini de pek çok açıdan etkilemiştir. Günümüzde dahi Anadolu'da hala Uygur sanatının etkilerine rastlanmaktadır.

Dipnot

- [1] Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 229.
- [2] Yaşar Çoruhlu a.g.e s. 237-238.
- [3] Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2014, s. 328.
- [4] Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.457.
- [5] Tilla Deniz Baykuzu, a.g.e, s. 66,69.
- [6] Emel Esin, *Orduğ (Başlangıcından Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 166-167.
- [7] Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2014, s. 272-273.
- [8] Tilla Deniz Baykuzu, "Turfan'dan Kaşgar'a İpek Yolları Üzerindeki Vaha Şehirleri", *İpekyolu Atlası*, İstanbul 2015, s. 65.
- [9] Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 220.
- [10] Nejat Diyarbakırlı, "Uygur Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993 s. 47.
- [11] Tilla Deniz Baykuzu, "V Yüzyılda Hunlar ve Budizm", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2007, s.195.
- [12] Yaşar Çoruhlu, a.g.e, s. 259-260.
- [13] Nejat Diyarbakırlı, "İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi", *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s. 155-200.
- [14] Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 260.
- [15] Emel Esin, "Uygur Sanatı", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, C.33, S.265, s. 138.
- [16] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s. 16-17.
- [17] Tilla Deniz Baykuzu, "Turfan'dan Kaşgar'a İpek Yolları Üzerindeki Vaha Şehirleri", *İpekyolu Atlası*, İstanbul 2015, s. 65.
- [18] Prannidhi; Budha'nın öğretilerini takip ederek aydınlanmaya ulaşabilecek fanilerin yemini.
- [19] Muhadderem Özerdim, "Uygurlar Devrinde Turfan-Karahoco Şehrinde Evler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1958, C.16, S.3-4, s. 102-

103.

- [20] Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 261-262,273.
- [21] Mustafa Murat Bozcu, *Bezeklik Mağara Tapınaklarındaki Duvar Resimleri*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, Basılmamış Doktora Seminer Çalışması), İstanbul 2009, s. 17-18.
- [22] Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s.275.
- [23] Halil İbrahim Ün, *Minyatür Sanatı I*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi, Minyatür Sanatı Ders Notları) Erzurum, 2012, s. 42.
- [24] Emel Esin, “Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk Sanatı”, *Türk Kültürü El Kitabı C.II, Kısım Ia*, s. 356.
- [25] Emel Esin, a.g.e, s. 360-362.
- [26] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı, Remzi Kitabevi*, İstanbul 1971, s. 14.
- [27] Tuğba Gönel Sönmez, *Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Nevşehir 2017, s. 221.
- [28] Emel Esin, “Uygur Sanatı”, *Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi*, Ankara 1983, C.33, S.265, s. 140.
- [29] Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 31-32.

Kaynakça

- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı, Remzi Kitabevi*, İstanbul 1971.
- ARSLAN, Mustafa-ÖGER, Adem, “Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar ve Çin Kültürüne Etkisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, İzmir 2008.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, “Turfan’dan Kaşgar’a İpek Yolları Üzerindeki Vaha Şehirleri”, *İpekyolu Atlası*, İstanbul 2015.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, “V Yüzyılda Hunlar ve Budizm”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2007.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat “İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi”, *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993.
- ESİN, Emel, *Orduğ (Başlangıcından Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.
- ESİN, Emel, “Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk Sanatı”, *Türk Kültürü El Kitabı C.II, Kısım Ia*,
- ESİN, Emel, *Orta Asya’dan Osmanlıya İkonograf Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- ESİN, Emel, “Uygur Sanatı”, *Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi*, C.33, S.265, Ankara 1983.
- ESİN, Emel, “Bezeklik Külliyesinde Dokuzuncu Tapınak”, *Türkiyemiz*, S. 37, İstanbul 1982.
- İZGİ, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2014.
- MÜLAYİM, Selçuk, *Sanat Tarihi Metodu*, Anadolu Sanat Yayıncılık, İstanbul 1983.
- MAHMUT, Nuri, “Uygur Halk Oyunlarında Senem Dansı”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.6, Nevşehir 2015.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- ÖZERDİM, Muhadder, “Uygurlar’lar Devrinde Turfan- Karahoco Şehrinde Evler”, *Ankara Üniversite Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.16, S.3-4, Ankara 1958.
- SİNOR, Denis, *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- SÖNMEZ, Tuğba Gönel, *Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Nevşehir 2017.

SEVENGİL, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.
ÜN, Halil İbrahim, *Minyatür Sanatı 1*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü)Erzurum, 2012.
VURAL, Feyzan Göher- Vural, Timur, “Büyük Uygur Devleti Döneminde Arp Çalgısı”, *Turan-sam dergisi*, C.5, S.17, Kars 2013.